

Oral History Kosovo

INTERVJU SA OLJOM SULJOM

Priština | Datum: 23. novembar 2015.

Trajanje: 106 minuta

Prisutni:

1. Olja Sulja (Intervjuisana)
2. Jeta Redža (Vodila intervju)
3. Donjeta Beriša (Kamera)
4. Kaljtrina Krasnići (Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[ ] – dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Detinjstvo

[Isečen deo iz video-intervjua: voditeljka intervjuja pita intervjuisanu o njenom detinjstvu.]

Olja Sulja: Ja sam Olja Sulja, rođena 8. septembra 1955. u Istoku. Sećam se kog dana sam rođena jer mi je majka ceo život govorila: “Bučna si i živahna jer si rođena na pijačni dan”, jer je četvrtak bio pijačni dan u Istoku. Imala sam srećno detinjstvo, dakle, jedan deo detinjstva. Rođena sam u porodici intelektualaca, moj otac je u to vreme bio predsednik Opštinskog suda u Istoku, a majka je bila iz Peći, ali rodom je bila Crnogorka, radila je u bolnici odmah nakon Drugog svetskog rata. Radila je kao medicinska sestra i ujedno se školovala. Tu se upoznala sa mojim ocem, dakle u to vreme oni su se venčali iz ljubavi, i kada se udala napustila je školovanje i posao i došla je da radi u Istoku.

Ja sam dakle bila četvrto dete, prvo dete je bio moj brat, zatim dve sestre, i ja sam bila četvrto dete. Ne znam zašto sam bila drugačija od moje porodice. Oni su bili vrlo tihi ljudi, vrlo mirni, a ja nekako, ne znam ni sama zašto - možda zato što sam bila najmlađa, ili sam bila takve prirode, ali kad smo svi bili zajedno, kad smo bili sa porodicom, oni su uvek gledali u mene, kao kad sam bila mala, tako i starija, možda i u današnje vreme.

Ono što bih želela da istaknem iz mog detinjstva su neki momenti koji su vezani i za moj život danas. Sećam se tada kada sam imala pet ili šest godina, tada je bio običaj da se za proslavu 1. maja kolje jagnje, i moj otac je kupio jagnje mesec ili dva ranije, da bi ga držao kući i da bi se više udebljao i da ga onda kolju za 1. maj. I ja sam se nekako toliko vezala za to jagnje da sam i spavala i budila se s njim. I otišla sam, vezala sam mu dve mašne na glavi {pokazuje rukom}, tu na onim malim rogovima, i mnogo sam se vezala za njega. I, normalno, došao je dan kad je trebalo da se kolje jagnje, i moj otac kaže mojoj majci: “Uzmi Olju i odvedi je negde, da ne vidi kako koljemo jagnje, onda ćemo smisliti nešto da joj kažemo gde je otišlo”. I majka kao majka, bila je jako vredna žena, vrlo sposobna, vredna ali i stroga. I ona, kad me je odvela da mi nešto kupi, da me prevari, sigurno je mislila o tome šta se dešava s mesom, šta rade oni tamo... Kupila mi je nešto i vratila me kući.

Kad sam ušla u dvorište, kad sam videla moje jagnje kako visi na dve noge i kako je oguljeno, ne znam kako nisam poludela baš tog trenutka. A naročito jer je visilo sa onim mašnicama na glavi onako, i ja nisam mogla ni da vrištim ni ništa, samo sam zatvorila oči i ušla unutra. To je sigurno bilo kad sam imala pet godina, možda sam bila i manja. Ne znam ni kako se sećam toga, ali se sećam jer od tog momenta više nikad nisam jela jagnjeće meso. Ne jedem ni danas! Ali nekako to su neke stvari koje ostavljaju utisak na tebe, jer su možda roditelji tada mislili... sad ja znam kako ću s mojom decom.

Obično, kad sam bila mala čula bih neke reči, neka dešavanja, i rekli bi: “Ma ajde, ne razume ona ništa, još je dete”. U stvari, baš su te stvari ostavile veliki utisak na mene u životu.

Onda se sećam momenta kad sam pojela prvu pomorandžu. Dakle, kao što vidite, to su sve stvari koje se vezuju za sadašnjost. Opet sam imala negde pet ili šest godina, možda je, sigurno je to taj uzrast kad možeš više da pamtiš. Pao je neki veliki sneg, tada je padalo mnogo snega u Istoku jer se sećam one ograde koja je bila oko kuće, ona je bila pokrivena snegom, i mi kao deca smo izašli i rekli majci: “Uh, neko je ukrao ogradu”. Dakle, sneg je bio negde metar, metar i po.

I ja dobijem boginje, imala sam toliku temperaturu da noću nisam mogla da zaspim, kad neko, sigurno je bila ponoć kad je došao tata i ušao u sobu. On je bio mnogo lep čovek, mnogo... Možda je za sve ćerke njihov otac idol, najbolji muškarac, ali on je stvarno tako izgledao. Možda i to kako je zračio, ta njegova unutrašnja [dobrota], ostao je u mom sećanju kao nedostižan čovek. I on je ušao u sobu i u ruci je nešto držao... ja ću sad to da opišem kako mi se tada činilo, držao je nešto u ruci i ja sam mislila da je narandžasta lopta, jer nikad nisam videla pomorandžu. Približio se, ja sam to uzela u ruke, imala sam rukavice zato što kad imaš boginje {dodiruje ruke} imaš puno bubuljica... izlaze ti one bubuljice. I da se kao dete ne bih uplašila, majka mi je stavila rukavice, i ja sam sa rukavicama uzela tu pomorandžu i nisam znala šta je. Nikad je nisam videla! On mi je oljuštio i ja sam pojela (smeši se). Možda ono osveženje, prvi put taj ukus je ostavilo toliko... neko osveženje, nekako mi se činilo da sam ozdravila i zaspala sam.

Bila su to neka veoma prijatna iskustva iz mog ranog detinjstva, sve do trenutka kada se moj otac razboleo. Bilo je negde... on se razboleo u novembru, ja sam tada imala devet godina, bila sam u trećem razredu osnovne škole. Pošto je moj otac bio veoma poznat čovek i sa autoritetom u Istoku, bio je komunista u to vreme, dakle nakon Drugog svetskog rata... bio je borac i nakon Drugog svetskog rata je radio, tada je sistem bio takav. Ali, dužnost koju je imao kao komunista, kao sudija, on je mnogo radio na stvaranju jednakih prava za Srbe i Albance. On, je u većini slučajeva verovatno čak i rizikovao i svoj posao i život da bi im pomogao, ali na sreću, kraj u kome živimo, odnosno naši meštani iz Istoka, svima kojima je pomogao to nisu nikad zaboravili. I danas se jedna ulica u Istoku zove po mom ocu, Redže Murata, dakle ulica gde mi faktički živimo.

Dakle, mogu reći da je on jedina osoba iz tog perioda, po kojoj danas, posle rata koji smo doživeli, [ulica] nosi ime kao borca iz Drugog svetskog rata. Ali, to je zato što je on koristio svoj položaj, svoje veštine, da pomogne Albancima, jer ranije, kad se završio Drugi svetski rat, tada su uglavnom Srbi imali prednost. I u Istoku se otvorila jedna fabrika za obradu drveta, “*Sharra*” [Pilana], i kad je moj otac otišao u slučajnu posetu radionicu, kad tamo, rade samo Srbi. I moj otac tu uzme jedan beli papir i napiše na srpskom “*Sharra Srba*” i odluči da mora tako da se zove.

To se i dan danas pominje, i još mnogo, mnogo drugih postupaka koji je on učinio u to vreme. Ali tada... dakle, kad je on umro ja sam imala nekih devet godina, umro je 1964. godine. To vreme se zvalo

“doba Rankovića¹”, dakle, bio je veoma težak period. Ne pamti se da je za Albance postojao teži period od tog vremena. I još je on bio nepodoban, dakle u tom sistemu u kome je živeo, i priča se, ne možemo to sad da potvrdimo i nismo potvrdili ni mi kao porodica, ali pričalo se da je u to vreme uticalo na neki način i... dakle, sredili su ubistvo mog oca preko lekova, ali za to ne mogu da kažem da je tačno, jer nismo mogli da tako nešto potvrdimo.

Ja sam tada imala devet godina i, pošto je moj otac bio toliko poznat i mnogo sposoban na tom mestu, imali smo puno gostiju - ulazili su, izlazili. Sestra koja se rodila pre mene, koja je bila [osoba] sa posebnim potrebama i ja koja sam imala devet godina, najmlađe dete, tada je majka sigurno imala puno gostiju i morala je da se brine o mom ocu, nije imala vremena da se brine o nama, i nas dve je odvela da budemo kod njene prijateljice. Dakle, ona [prijateljica] se brinula o nama kako bi majci olakšala posao.

Ja, sećam se dok sam bila tamo, samo znam da je bilo jutro decembarskog dana. Bilo je sunčano kad je ona došla i rekla: “Došlo je vreme da idete kući”. Ona je bila jako dobra žena i mnogo se brinula o nama, ali opet mi je nedostajala moja kuća i jedva sam čekala da odem. Kad sam ušla u dvorište, naša kuća je bila skroz okružena vencima od cveća. Ljudi su ulazili i izlazili iz dvorišta. Tada je bio običaj da se ljudi oblače u crno na sahrani, naročito žene su bile skroz u crnom, [nosile su] i crnu maramu. Nije bitno da li si muslimanka, katolkinja ili pravoslavka, to je bio običaj kod svih. I ja kad sam to videla, počela sam da sumnjam šta se desilo. Onda su mene i sestru smestili u jednu sobu dole i mi smo čekale. Stepenice su išle direktno... kućne stepenice su išle direktno prema sobama gore jer je kuća bila na dva sprata, i gore su spavaće sobe. I dok su ljudi silazili dole, ja sam se molila: “Molim te Bože da mama ne siđe u crnini”. I u jednom momentu sam je videla kako silazi niz stepenice. Imala je neke crne elegantne cipele, crne čarape, tada su se nosile one od najlona. Onda, ona dužina sukne ispod kolena što je bio standard za sve. I polako-polako {pokazuje rukom silazak} ona silazi i kad sam je videla sa crnom maramom, nisam je prepoznala jer je inače imala lepu prirodnu kosu, a zavezala je crnu maramu, nisam je prepoznala. Ali kad se približila i rekla mi je: “Olja, sine moj!”, sa širokim osmehom... tada sam shvatila. I u tom momentu nisam plakala, nisam ni vrištala, samo... Ona je bila jako mirna žena, pričala je malo, ali iz njenih kratkih rečenica smo shvatili tu njenu mirnoću. Znači, kad mi je rekla “Olja, sine moj”, kao da je htela da kaže drži se kao dečak, kao muškarac kao što kažu, a ne kao devojčica.

I mogu da vam kažem da ne znam kakav sam karakter imala, ali znam da mi se u tom trenutku život skroz promenio. Dakle, kako sam bila na ovom pravcu {rotira dlan} skroz mi se preokrenulo. Tu sam kao dete od devet godina shvatila da život može da ti donese mnogo iznenađenja i mislim da sam u tom trenutku odjednom sazrela. Odjednom sam odrasla i ne sećam se više detinjstva, apsolutno. Ono čega se najviše sećam je da smo sedeli kako bi dočekali ljude koji su dolazili da nas posete jer je to bila

---

¹ Aleksandar Ranković (1909-1983) bio je srpski partizanski heroj koji je posle rata postao jugoslovenski ministar unutrašnjih poslova i načelnik Vojne obaveštajne službe. Uspostavio je režim terora na Kosovu, koje je smatrao bezbednosnom pretnjom za Jugoslaviju od 1945. do 1966. godine, kada je izbačen iz Komunističke partije i prognan na svoje privatno imanje u Dubrovniku gde je živeo do smrti 1983. godine.

teška smrt. Tata je tada imao 40 godina i ostavio je četvoro dece. Majka je bila sama, tata nije imao ni brata, ni strica niti ikog, ceo teret porodice je pao na mamu.

I sećam se kad su dolazili i pitali majku: “Kako si, jel se sekiraš?”, ona bi odgovarala: “Da bogami, dosta se sekiram”. I kad sam je videla kako plače, rekla sam: “Vidi, vidi, ona plače jer joj je muž umro, a meni je umro otac!” Uvek je bilo to... kako da kažem, uvek mi je smetalo to što su se prema deci odnosili kao da ništa ne znaju, kao mali su, pa ni ne doživljavaju ništa. U stvari, sva ova dešavanja kojih se sećam povezana su sa današnjicom i sa mojom budućnošću... ili je uticalo dobro ili je uticalo loše (smeši se). I tako je moje detinjstvo prošlo!

Mladost

[Isečen deo iz video-intervjua: voditeljka intervjua pita intervjuisanu o njenoj mladosti.]

Olja Sulja: Živeli smo u baš dobrim materijalnim uslovima, dakle, svaka želja mi je kao detetu bila ispunjavana, ali taj nedostatak oca mi se nikad nije smanjio. Možda sam u životu doživela svaku moguću ljubav koja može da postoji, ali u mom životu je ostalo jedno prazno mesto. Izgubiti roditelja u detinjstvu je stvarno nešto što je teško za dete, i mislim da je to nešto što ne može da se nadoknadi, samo možda kasnije kad poraste i kad može samo da nadoknadi tu čežnju kako zna i ume ili kako misli da je najbolje.

Osnovnu školu sam završila u Istoku, takođe i Gimnaziju. Gimnazija je bila najlepší i najbolji period mog života jer sam bila u porodičnom okruženju i još sam imala društvo. Uvek sam bila omiljena u društvu, i zato sam uvek bila okružena društvom. Možda su mi se u životu desile neke stvari koje... ne ružne... možda su nekad bile i ružne, ali interesantno, ne znam zašto sam se uvek trudila da budem pozitivna šta god da mi se desi u životu. Ako sam mnogo gubila, gledala sam kako mogu to negde da nadoknadim, dakle da nekome nadoknadim da bih tako nadoknadila sebi. Dakle, taj period je bio najbolji.

Istok je bio živopisno mesto i mnogo lepo do '70-ih godina, bilo je mnogo... [pogrešno izgovara] posećeno [mesto], jer ne mogu (smeje se). Dakle... {obraća se snimatelju} seci to! Istok je bio živopisno mesto i mnogo lepo, jer je tu izvor Istoka i od izvora Istok se račva na nekoliko... ne možeš ih zvati rekama, možda rečice, dakle nije bilo uličica. U Istoku samo kod moje kuće je bilo... kao reke - rečice, jer je moj deda imao mlin i ostala je ona rečica. Dakle, faktički odrasla sam uz zvuk i šuštanje vode. Moja kuća je bilo mesto gde su se te male rečice zaustavljale. I zbog te mogućnosti u Istoku je bilo puno mlinova.

I sećam se ranije, tokom pazarnih dana, dolazilo je puno ljudi iz cele okoline opštine Istoka {pokazuje rukom} da melju brašno. I nažalost, to je bilo do onih '70-ih godina jer oni mostovi... reke su počele da presušuju i onda su počeli da grade električne mlinove i žalosno je da nije ostao nijedan, makar za muzej, jer su bili jako lepi. Sećam se kad sam kao dete išla, tada smo išli sa školom da posetimo, i bilo je mnogo interesantno jer se tu čula samo voda, onaj kamen od mlina {objašnjava pokretima rotaciju kamena} i onaj deo koji je ispuštao pšenicu ili kukuruz i koji se čuo *rak-rak-rak* {onomatopeja}. To je

bilo veliko zadovoljstvo i uvek najteže priče i najmračnije su se pričale o mlinu, tako da smo mi nekad kao deca iz rasonode išli da vidimo kakva su ta mesta ili kako izgledaju.

Obično ranije u to vreme, govorim o '70-im, ja sam bila u srednjoj školi, interesantno je da su sve opštine, kao i po gradovima, većim ili manjim gradovima, faktički nekako su svi imali isti razvoj, dakle kulturni i to... možda je po gradovima bilo bolje, ali faktički i u manjim mestima, dakle, postojale su iste mogućnosti za zabavu. Na primer, kod nas u Istoku postojao je gradski korzo², tu u jednom delu smo se šetali, a drugi korzo je bio negde tri-četiri kilometara dalje, na izlasku iz Istoka, ta ulica po kojoj smo išli, to se tada zvalo "ulica ka Peći". Sa dve strane je bio kukuruz, i kad tuda prolaziš bio je stvarno neki strah. I kad smo hteli da zapalimo cigaru krijući se od roditelja ili da nas neko ne vidi, izvadili bismo cigare i ulazili prema toj ulici, sastajali smo se i šetali.

Onda su počeli po Istoku da organizuju igranke koje su se organizovale subotom i retko nedeljom, samo kad je bio neki praznik, ali obično subotom. I ja tada, kao maturantkinja, mislila sam da neće biti problema da idem, pošto sam sad završila srednju školu. I moj najstariji brat koji je preuzeo obavezu, da li mu je majka dala tu obavezu ili nije ne znam ni sad... ne znam da li je imao kompetencije da se brine o tri sestre, ali pratio je naš svaki korak i bio je mnogo, mnogo težak. I ja sam se tada sastala sa drugaricama i počele smo da se sastajemo da bi išle na igranke, one su došle da me čekaju ispred vrata i ja počnem da se sređujem i sve to. Taman sam češljala kosu i gledala se u ogledalu, kad on dođe do vrata kupatila i kaže mi: "Pazi da ne odeš!" Tu nisi imala šta više da razgovaraš, on je bio šest godina stariji od mene, ali i da je bio godinu ili dve godine [stariji], tako smo bile vaspitane, on je stariji brat i mora da se sluša. I ja sam sama izašla i rekla drugaricama {sleže ramenima}, slegnula sam ramenima: "Ne pušta me brat". Mogla sam da ih lažem da kažem: "Ne, ne mogu," ili "Boli me noga," ili nešto, ali ja sam jednostavno uvek bila iskrena sa ljudima sa kojima sam se družila.

One su otišle i ja sam legla, počela sam da plačem, plakala sam, plakala i dobila sam temperaturu od stresa, tako da dva dana nisam znala gde sam. Sad kako računam, možda je bila subota, ja sam došla sebi tek u ponedeljak (smeje se). I kad sam se razbudila, videla sam brata iznad sebe, rekao mi je: "Ajde ustani više, dajem ti reč da ćeš sledeće nedelje ići". I ja sam odmah ozdravila (smeši se), bilo mi je drago, mislila sam: "Bravo, ozdraviću". I cele nedelje sam bila srećna što ću ići na tu igranku. Ali na igranke su retko išle devojke, Albanke. Obično su išli albanski momci, Srbi, druge narodnosti, a devojke Albanke, kako koja. Možda je moj brat terao inat i rekao: "Zašto baš moja sestra Albanke da ide". I kad je stigla sledeća subota, ja se spremam, on me je pustio da idem i bila sam srećna, i rekla sam drugim drugaricama: "Ne morate da dođete po mene, videćemo se tamo". Sreća da sam im rekla da ne dolaze po mene, jer nisam uopšte otišla, jer je on došao i rekao: "Bogati, ti stvarno misliš da ću da te pustim?" I meni je dojadilo, i rekoh ma ovo ne vredi...

Tako da, nisam iskusila kako je biti na srednjoškolskoj igranci tada u Istoku. Ali, i kada sam otišla na matursko veče, kad sam završila srednju školu, i brat je bio tu. Određivao je s kim ću da plešem, s kim ću da sedim, dakle bio je jako dobar brat... (smeje se), ali jako strog. Možda ga sada opravdavam jer smo bili mala porodica, imao je tri sestre, bio je jedini i možda se plašio, mislio je: "Da ne krenu

² Glavno gradsko šetalište.

stranputicom” ili ko zna šta. Mogu da kažem da je bio osoba koja je mnogo pazila na nas i na svakom koraku nas je pratio. I tu se završilo vreme, period moje rane mladosti, i došlo je vreme da idem na studije.

Ja sam želela da studiram medicinu i želela sam da studiram muziku, u trenutku sam odlučila i mislim da se majka nije mešala. Ona je bila žena koja je stalno razgovarala sa nama, pričala nam je o stvarima koje se rade i koje se ne rade. To čega se sećam od majke je što nam ona nikad nije rekla: “Ne smeš to da uradiš”. Ali uvek, dok smo bili deca, i kao odraslima, uvek nam je govorila: “Ti nemaš prava da to uradiš”. Jednostavno, naterala me da mislim o ljudskim pravima... mislila sam, kako ona može da mi kaže: “Nemaš prava!” Ja sam rekla kako drugi ljudi govore: “Ne smeš to uraditi. Moraš to da uradiš”, ali ona nam je uvek govorila: “Nemaš prava da to uradiš”. Dakle, oslanjala se na nešto. I to me je pratilo celog života, tako da, mnogo je teško kad kroz život pokušavaš da ispraviš sopstvene greške kroz decu ili prijatelje, ili ljude s kojima radiš.

Ali ako stvarno želiš, u životu možeš da ispraviš svoje greške ili greške koje su prema tebi učinjene, i ne radiš isto to drugima. Mislim da je to najveće dostignuće koje čovek može da postigne.

I razgovarala sam sa majkom, majka mi je rekla: “Olja, šta si odlučila da studiraš?” Rekla sam: “Bogami mama, hoću da studiram medicinu ili muziku”. “Ne bre, kakva muzika, uzmi bolje medicinu!” I uvek me je interesovao taj predmet. I brat kao brat, tada me vozio kolima do Prištine da se upišem i putem me pita, kaže mi: “Olja, šta si odlučila da studiraš?”, reko: “Medicinu”. Rekao je: “A ne!”, “Kako ne?” Rekao je: “Ne, ne možeš. Završiš srednju medicinsku, mnogo škole, mnogo rada, mnogo... ne znam šta... ti ne znaš koliko je to teško. I zamisli moraš noću da dežuraš, ko zna s kim moraš da dežuraš”. Znala sam od matura večeri da se ne vredi s njim raspravljati i tada sam se odmah predala. “Dobro,” reko: “brate šta ti kažeš?” Rekao je: “Upiši pravo”. Reko: “Pa ti si završio pravo, zašto da i ja završim, ne sviđa mi se to!” “Upiši to!”

I kad sam tada otišla na pravo, srećom otvorio se odsek za... dakle, u okviru Pravnog fakulteta bilo je... na drugoj godini si mogao da se opredeliš za novinarstvo ili diplomatiju. I ja sam se mislila, ajde dve godine mogu da završim, do druge godine... ubediću ih nekako i neću završiti pravo nego ću preći na novinarstvo ili diplomatiju. I tako sam se upisala na fakultet, to je, pravo da vam kažem, bilo neko vreme, za omladinu mogu reći, mnogo dobro jer čim završiš fakultet, čekao te je posao. Ako si imao dobar posao, za kratko vreme bi ti dali stan, a ne, na primer, kao danas kad završiš školu i nemaš nikakvu perspektivu.

Kad sam došla u Prištinu, imala sam sreće da nađem mesto, jer je tada normalno bila velika konkurencija da se uđe u studentski dom, ali ja, iako sam imala dobre uslove, volela sam da budem u domu jer sam volela da budem sa društvom. I nađemo mogućnost, i tada nisam znala da li slučajno ili kako... ali u sobi smo bile sve devojke iz Istoka. Dakle, manje-više sam ih poznavala. Neke su bile starije od mene, tako da smo se manje-više poznavale i živele smo tu u domu. Išle smo na predavanja, dakle to je bilo vreme kad je u Prištini jedina zabava bila jedna diskoteka u “Božuru”, postojao je i korzo. Korzo je bio kao danas *Facebook*, svako društvo je imalo svoje drvo gde su sedeli, i kad ti je neko trebao znao si kod kog drveta sedi i mogao si da ga nađeš tu u osam sati uveče. I tu smo, kao na

Facebook-u, znali sve, ko se sa kim zabavlja, ko je raskinuo, ko je bio na moru, jer smo jednostavno videli da su imali onu boju od sunčanja. Kad smo išli na more, govorili smo: “Izlazimo na korzo da se hvalimo bojom” (smeši se). Dakle, tu si mogao da saznaš sve što se dešava.

I ja kao mlada devojka mogu vam reći da nisam izgledala baš loše (smeši se). Ali sve moje drugarice su imale... tada smo ih nazivali frajerima - dečka, ja osim što nisam imala, niko mi nije ni prilazio. Ali, bila sam jako sigurna devojka, bila sam devojka koja je uvek znala šta joj treba u životu. A čini mi se da se taj karakter nije sviđao muškarcima, mislim da su se plašili, voleli su da imaju devojke koje su bile nežnije, mirnije ili onako... znaš... ja sam ih tada nazivala “ćurke” (smeje se).

I obično kad smo prolazile ulicom, uvek kad sam bila sa nekom od mojih drugarica, obično su njima dobacivali, a meni ne, i onda sam nekako počela da dobijam komplekse. Šta se dešava sa mnom? Sve moje cimerke, sve su imale dečka, a ja ne. I jednog dana je bila brucošijada i ja sam odlučila da idem na brucošijadu. I izašla sam s predavanja ranije, nisam otišla na neka predavanja da bih mogla da stignem na toplu vodu kako je tada bilo u domu, da bih mogla da se operem i spremim. I dok sam išla ulicom... ja sam stanovala u domu broj dva... dok sam išla ulicom, vidim jednog dečka, vrlo lepo obučen. Ne toliko lep, ali mnogo elegantan sa jedinstvenim stilom, jer interesantno je što smo mi tada razlikovali one koji su bili lepo obučeni, oni koji su imali mogućnosti da se lepo oblače su bili Srbi, a oni koji su bili prosečni ili klasični su bili Albanci, razlikovali smo ih na korzou i svuda. I on je tada bio obučen baš kao Srbin (smeje se), i imao je parkiran auto, tada fiću, bila su jedna kola... mislim da je bila Zastava ili... kako su već pre zvali {obraća se sagovornicama}, ne znam kako se zove. Kako se zove ovaj italijanski sada?

Kaljtrina Krasnići: Koji, mini moris?

Olja Sulja: Kako se bre zove?

Donjeta Beriša: Ima i sad fiće.

Olja Sulja: Agim sad ima, uvek je imao takva vozila. Nebitno... On je imao jednu... tada su bila jedna mala kola, zvala su se fića. Bila su mnogo, mnogo mala. Sada ne znam da postoje toliko malih kola, i parkirao je ispred doma broj dva, probušila mu se guma i on je menjao gumu. I kako sam ja bila malo nervozna, onako neraspoložena, sa mojom drugaricom se približavam njemu i kažem drugarici: “Vidi gde je ovaj parkirao kola baš ispred ženskog doma, kao baš mu se tu probušila guma”. Ona mi kaže: “Olja pusti ga, nemoj da ga diraš Bogati, neće da ti se otkači posle.” Rekoh: “Ma jok, to je Srbin”. Rekla je: “Nije”. I ja mu se obraćam na srpskom, kažem mu, rekoh: “Dobri dečače, zašto menjaš gumu na fići, kad ti se probuši guma baciš ceo auto, baciš ga i u samoposluzi nađeš isti”. I on mi se obrati: “Izvoli probaj”. Rekoh: “Ahh ne, u fići se rađaju deca sa kvrgom”. I ja nastavljam da idem kad i on sada... slučajno mene pozove neko i priča na albanskom, “Olja...” nešto, ne sećam se šta, kad i on shvati da sam ja Albanka. I on kaže: “Ti si Albanka?” Ja: “Ti si Albanac?” I tu smo počeli da pričamo. On toliko počne da priča da smo počeli da se raspravljamo, dok sam u jednom momentu jedva čekala da ga otkačim od sebe. I kasnije je rekao: “Hoćeš da mi kažeš broj tvoje sobe?” jer mi tada nismo imali ni mobilne ni internet, ništa (smeši se), dakle to je bi jedini način da me kontaktira. I ja da ga otkačim

kažem mu: “Koji je tvoj broj?”, i on otkopča košulju i izvadi zlatni lanac, imao je broj 13, a broj sobe je bio 13, i ja sam samo stala, rekla sam mu: “Moj broj je 13”, “Nemoj da zezaš”. rekla sam: “Da!” I on je došao i našao me, tako da smo se uzeli nakon četiri godine, i dan danas ase sećamo tih momenata.

I... onako nakon nekoliko godina, dakle nakon četiri godina, dakle ‘78. godine, mi smo se venčali. I tada su se svadbe obično pravile kući ili u dvorištu. Retki su slučajevi da su se svadbe pravile po lokalima [restoranima]. Ali, njegova porodica, za njih je to bila velika radost. Najstariji sin, snajka im se svidela, bili su srećni. I hteli su da naprave svadbu u nekom lokalima, i napravili su u disku, dakle tamo gde smo mi išli kao mladi. Naravno da je to bio naš izbor, moj i Agimov - mog muža. I kad smo počeli da se spremamo, tada je bio običaj da mladi... bez obzira koliko su moderni ili tradicionalni, uvek su bili isti običaji. Mladi su uvek donosili odeću, tu je bila venčanica i kompleti dakle... koliko si stvari slao mladi, toliko si bio bogat. Dakle, bilo je od sedam kompleta do negde dvanaest ili trinaest ko zna koliko. Ja i Agim smo zajedno odabrali venčanicu i sve, ja sam bila skoro iste visine kao Agim. I ja sam tada imala tu moju kreativnost, i kad sam morala da nešto uradim da... ne kreativnost u smislu da moram da uradim nešto što je nemoguće ili nešto što je moralo da se uradi, ali u okviru svojih mogućnosti, uvek sam pokušavala da napravim nešto bolje.

I tako sam odlučila da ako ja, ja i veo tada, plus frizura, plus štikle, mislim da uđem na svadbu, da je održana u kući možda se to ne bi primetilo, ali ako ćemo imati svadbu u restoranu, kad uđemo, kako ću da uđem kao mlada za glavu viša od muža. Šta da radim...? Diskretno sam otišla da kupim bele sandale, nekada smo ih zvali “rimljanke”, jer su bile ravne i imale su kaiševe. Našla sam bele i sakrila ih u torbu. Dakle, one su bile na dnu mog miraza. I sad... devojčako veče i sve to, ja sam sve vreme bila u tim [sandalama]... niko ih nije video, samo ja.

Kad sam otišla da se spremim, našla sam jednu, neka kao tokica, kako smo to zvali, dakle bila je samo onako da se okači za kosu {dodiruje kosu da bi opisala}, sa mrežom napred, tako da nisam izgledala viša. Kosa onako puštena... uvijena i visoke potpetice, dakle to je bilo samo za... kako smo pre zvali, “samo za slikanje”, kako kod majke tako i kod moje svekrve. Ali uveče kad smo pošli u restoran, ja sam tu tokicu povukla malo nadole {pokazuje rukom}, pustila sam kosu, skinula sam cipele, haljina je bila mnogo dugačka i nije se primećivalo, obula sam moje rimljanke. Tada sam rekla Agimu, rekla sam: “Agime, evo ovo”, on je slegao ramenima, sigurno mu je prijalo, mislim uvek sam bila za njega... uvek sam mu pravila iznenađenja, a on meni nikad (smeši se).

I kad smo ušli u salu, kunem se da su svi sigurno radosno čekali da kažu: “Ha!”. Znajući naš mentalitet, žene su jedva čekale da kažu: “Aaa, sad kad uđe Olja za glavu viša od Agima”. I mi tada, mogu reći da smo tada mogli na prste da nabrajamo, naša svadba je bila negde treća-četvrta [u restoranu]. Dakle, nismo mogli da kopiramo od nekog, ali jednostavno smo uradili ono naše. I oboje smo bili isti i gledali smo našu udobnost i naš ćef, nije nas toliko bilo briga šta kažu drugi ili šta bi mogli reći. I mi smo se uhvatili za ruke i kad smo ušli, svi oni, sećam se da je pevao Ismet Bogujevci onu pesmu, “Ajde nevesto, ajde!”. Dakle, namenio je nama, našem ulasku [u sali restorana]. U sali su svi tapšali {tapše}, kad smo ušli odmah su seli, smirili su se (smeje se). Pitali su se šta se sad desilo?

Agim je nosio cipele, italijanske kožne cipele s malom potpeticom {rukom pokazuje visinu potpetice}, bile su popularne u to vreme, ne kaubojske čizme već klasičniji model. To je bila moda. I ja tako ravno {pruži ruke paralelno}, i sa sredstvima koja smo imali, dobro smo prošli. I... svadba se završila, kao i svaka druga svadba, ali ono sa čime sam se mučila, što mi je teško palo je to što sam odgojena u porodici intelektualaca u kojoj su se poštovali samo neophodni tradicionalni običaji, a ne mali detalji kao [običaj] da mlada ljubi ruke, da mlada stoji na nogama i sve ostalo... Međutim, da vam pravo kažem, kada sam se udala, imala sam 23 godine i bilo mi je zabavno da pokušavam sve te stvari. Mislila sam: "Zašto ne bih probala?" Znae, da nosim dimije, a la turka, da ljubim ruke - od svega sam napravila štos, vežbala sam. I... Sve sam to dobro uradila, tako da je prošao još jedan period.

Onda mi se '79. rodio prvi sin, Valjon. To je trenutak kada sam osetila sreću kakvu do tada nikad u životu nisam osetila. I bila sam jako srećna jer je muško (smeje se) i lagaću ako kažem da sam želela da mi prvo bude žensko dete, jer znajući šta sam doživela od mog brata, uvek sam govorila: "Daj Bože da nikad ne rodim ćerke, (smeje se) rađaću su samo dečake". I čudim se kako mi Bog nije darovao 15 devojčica, nego dva sina, znaš da ne bih imala... Iako mi sada fale, ali ipak... {širi ruke} važno je da imamo... znaš... da rodiš, da doživiš taj majčinski osećaj, a druge stvari su skroz drugačije.

I onda su počele velike promene u... dakle od '79,'80,'81. počele su te promene u našem društvu.

Majka

Moj prvi sin Valjon rođen je '79, a drugi '82. Nemiri na Kosovu su već počeli. Tako da je sve što smo imali do tada... da to nazovem kohabitacija, počela je da se raspada. Do tih trenutaka, do te godine smo bili svuda, išli smo zajedno, mislim, kafići, korzo, naša prijateljstva, ništa nije bilo odvojeno, čak ni brakovi, do tada su se mladi venčavali s drugim nacionalnostima, tako da nije postojalo ništa teško ili dramatično što moglo da se dogodi. Mislim, nismo bili zaokupljeni ovim problemima. A '82. je počelo odvajanje, mislim, počeli su... većina muškaraca je tada ostala bez posla, obično su radile samo žene. Muškarci su bili otpušteni sa posla, krenuli su polako od '82. pa sve do 90-ih, to je bio period kada su dani postajali sve teži, jedan za drugim.

Ali, ono što se meni desilo, nešto što sam doživela teže od ostalih, je to što sam bila dete iz mešovitog braka jer mi je otac bio Albanac, patriota, dobar čovek, veoma drag čovek koji je dao doprinos nacionalnoj stvari. On se oženio Crnogorkom i jednostavno smo to počeli da osećamo... ne kao problem, nego si se jednostavno osećao nekako drugačije od ostalih, iako ja ili moja porodica to nikada nismo osetili jer nam je ona bila majka. I ni u jednom trenutku nismo naišli na problem kada je mogla da kaže, na primer: "Želim da pobegnem odavde, ili da uradim nešto, daleko odavde". Kako god da smo živeli, okruženje nas je gledalo skeptično, u smislu šta uraditi s nama.

Majka je bila veoma mudra žena, vredna, pametna i puna ljubavi, koja se posle muževljeve smrti zavetovala mužu da će školovati svu njegovu decu i da će zauvek brinuti o njegovoj porodici, jer je moj otac bio jedina. I moja majka je bila jedinica, jednostavno je život posvetila mom ocu dok je bio živ, pa njegovoj porodici i nama. I sećam se kada su u ovom ratu zapalili našu kuću, prvu kuću koja je spaljena

verovatno zato što je uvek bila na meti, slično je bilo čak i '82. kada je moj brat bio u zatvoru iz političkih razloga, iako možda nije bilo razloga da ode, ali pošto je tada bio proganjan, tadašnji režim je jedva čekao da se desi neki nemir [da bi mogli] da uklone ljude koji su bili prepreka ili koji su bili progresivni ili koji su radili za nacionalnu stvar.

Kaltrina Krasniqi: Zašto su tvog brata politički progonili?

Olja Sulja: Pa, progonili su ga zato što je najverovatnije nastavio stopama mog oca, koji je možda radio za [veći cilj] i zaustavili su ga. Mislim, [otac] je umro veoma mlad i oni su mislili da je on preneo na mog brata [zadatak] da nastavi njegovim putem, mislim da radi za nacionalnu stvar.

Moj brat je radio kao savetnik u Izvršnom veću, i onda kako bi se otarasili ljudi koji su bili u Izvršnom veću verovatno su prvo otišli kod njega. Uvek su se ponašali na neki način, počeli su da sklanjaju manje ljude kako bi dospeli do većih. I tada su ga osudili na pet godina zatvora jer je navodno čitao knjigu "Titoisti". Bio je u Prištini, pa su ga prebacili u Prizren i više nije mogao da se rehabilituje. Iako je pušten iz zatvora, posle nije imao pravo... u [svojoj] oblasti... bio je pravnik i advokat, ali nije imao pravo da otvori advokatsku kancelariju. Čak i da je otvori, nijedan Albanac, na primer, ne bi mogao da dođe po advokatske usluge kod njega, jer je bio na listi "nepodobnih".

Dakle, bio je prinuđen da otvori fotokopirnicu, što znači da je radio nešto sasvim drugačije od onoga za šta se školovao i što bi inače mogao da radi. I onda je tokom rata bilo veoma interesantno, pored toga što smo svi bili proganjeni jer smo bili Albanci, proganjana je i moja majka, Srbi iz Istoka su je tražili, jer im je ona bila problematična. Školovala je, školovala svoju albansku decu, vaspitavala ih kao Albance i to je prosto smetalo Srbima, otišli su kod moje majke da bi je ubili. Kad je nisu našli, zapalili su nam kuću.

I sećam se kada smo se posle rata vratili u Istok, molili smo majku, pošto nam je kuća bila spaljena do temelja i gde sad da počinje ispočetka, imala je 70 godina, a kao što sam rekla i moja sestra je bila bolesna. Moj brat je otišao u Francusku kao izbeglica i tamo je ostao, jer je znao da će, čak i ako se vrati nakon svih trauma povezanih sa svim stvarima koje je preživeo, biti preteško vratiti se na pravi put, pa je ostao tamo. Moja majka i moja sestra koja je bila invalid, ostale su u Istoku i morale su da žive [tamo]. Moja sestra i ja smo molile majku da dođe u Prištinu da živi blizu nas. Mogli smo da priuštimo da kupimo mali stan da bi bila blizu nas, ali ona je rekla: "Ne želim da dođem u Prištinu jer sam obećala Redži" mom ocu, "da će se iz dimnjaka njegove kuće uvek dimiti, i njegova vrata nikada neće biti zatvorena".

I ona se vratila posle rata, napravili smo joj pomoćnu kuću koja je imala jednu sobu, jednu kuhinju i tu je živela do smrti. Dakle, umrla je pre deset godina i sećam se u poslednjem trenutku, nakon što smo se vratili, negde oko 2000, 2004, često sam je zadirkivala, govorila sam joj: "Mama, kako se osećaš kada znaš da si jedina Crnogorka u opštini Istok?" A ona bi rekla: "Osećam se jako dobro, jer sam u mom okruženju. Došla sam ovde jako mlada i ne znam ni za jednu drugu porodicu osim ove".

Najverovatnije je tada mogla, kada je ostala udovica imala je 36 godina, najverovatnije je mogla da nas odvede i ode na neko drugo mesto. Njena braća su bila van Kosova, jedan je bio u Beogradu, jedan je

bio u Italiji, a jedan je poginuo ali je imao porodicu. Svakako, bilo bi lakše da nas je sve pokupila i otišla da živi sa svojom porodicom, ali to nikada nije učinila. Uvek nas je podsećala da smo mi Albanci, da moramo da se venčamo sa Albancima, da obavezno moramo da se venčamo sa Albancima. I često sam joj govorila: “Ali u svoje vreme si birala koga si volela, zašto sada utičeš na nas?” “Da”, rekla je: “dobro je da se ljudi vrate u taj svoj deo”. [nejasno]

Zaista, kao deca, naravno, ne bih dala ni prst s majčine ruke, ali za ljude okolo bilo je zaista teško. Tokom nemira '81, na primer, moja majka je bila izložena predrasudama. Posle rata ponovo je majka bila izložena predrasudama, prvo od Srba, a onda od Albanaca. Ali za ljude koji su je poznavali, oni koji su je znali, ona je najverovatnije bila jako cenjena žena koju su veoma poštovali. I kada je umrla, tokom sahrane, sećam se koliko je bila uplašena... rekla je: “Situacija se sada promenila, umrli su moji prijatelji i prijatelji tvog oca. Nema...” ovi mladi ljudi, oni mogu, a možda i ne znaju nijednog (Srbina). Ali, s obzirom na to kako nas je vaspitala, kako nas je sve školovala na albanskom, najverovatnije je tada stekla poverenje i ljubav sredine. Naravno, sahranjena je sa mojim ocem, pored mog oca u Istoku i imala je veličanstvenu sahranu, što je i za nas bilo impresivno. Zato mislim da kada ljudi žele da čine dobro, i kada želite da se ponašate na pravi način, ljudi će vas sigurno razumeti i prihvatiti onako kako treba da budete prihvaćeni.

Ono na šta je moja majka najviše uticala, šta sam mogla da joj oduzmem, iako je bila mirna i mudra žena... ono što me je od detinjstva najviše impresioniralo kod nje je to da koliko god je bilo posla oko nas, imala je 36 godina, sama sa četvoro dece, nakon toga je odlazila na posao. Zaposlila se da bi mogla da brine o nama. Uvek je imala vremena za nas, svaki put kada smo nešto tražili, sela bi s nama, nikada nam se nije obratila sa visine roditelja kojeg treba da saslušate ili da uradiš nešto bez greške ako je tako rekla. Nekako je uvek sedela preko puta nas i razgovarala sa nama.

Pre nego što bismo otišli na spavanje, uvek bi nam pričala priče i sećam se četiri priče za koje sada znam da nam je pričala s razlogom. Dakle, bila je jedna priča koju nam je uvek pričala o ženskoj svesti. Kako žena treba da bude dobra domaćica, dobra majka, dobra žena. Ne želim sada da oduzimam vreme da pričam celu priču. Zatim, druga priča koju nam je pričala je o hrabrosti da žena uvek treba da bude nezavisna, ako je materijalno nezavisna i sama bira, sigurno će je ceniti oni oko nje. I to su neke stvari koje smo nasledili od nje, iz njenih priča, iz njenog života.

I sećam se kada sam postala majka i moja deca su imala 16 godina, razlika između njih je tri godine. Bio je to adolescentski uzrast od koga sam se uvek plašila, da li ću moći da dobro prevaziđem. Povrh svega, bilo je to teško vreme 90-ih, kada su deca izlazila, a mi nismo znali da li će se vratiti. Ili bi ih maltretirala policija ili se mi nismo usudili... jednostavno nismo smeli da izlazimo u to vreme. Onda bih telefonirala majci i rekla bi joj: “Majko šta da radim? Šta da radim, bojim se. Kako si uspele da nas ovako vaspitaš, četvoro dece sama, bez ikakvog oslonca u životu? I uvek smo te slušali, makar bili na kraju sveta daleko od tebe...”

Aktivizam

[Isečen deo iz video-intervjua: voditeljka intervjua pita intervjuisanu o njenom aktivizmu tokom 1990-ih.]

Olja Sulja: To su bile 90-te... Mislim, naravno, podrazumeva se kakva je situacija tada bila, sve je propalo, krenulo je u drugom pravcu, i uglavnom zato što nije bilo porodica sa muškarcima koji su radili. Na primer, od cele moje porodice i porodice mog muža, samo je moj muž radio. Radio je na Kosovu B i bilo je potrebe za osobljem, tako da nisu mogli da priušte da ga otpuste. Mislim, nije bilo zamene za njega, nije bio držan iz nekog drugog razloga, tako da je Agim bio jedina osoba koja je radila u svojoj porodici, a imao je tri brata i jednu sestru, i u porodici mog oca, mog brata i sestre. Mislim, on je bio jedini u dve porodice koji je bio zaposlen. I onda smo počeli, obično su žene bile te koje su osiguravale prihod. Žene su odmah počele da se bave različitim aktivnostima.

Jednom prilikom, '94-95. moja drugarica Fljora Maculja, koja je sada snažna aktivistkinja, pozvala me je i rekla: "Olja, organizujemo neke sastanke sa ženama. Hoćeš da dođeš?" Ja sam tada bila bez posla i što da ne? Zašto da ne odem da... I to su bile četiri jako dobre godine, zato što smo mi organizovale žene koje su stalno dolazile, dakle svake subote, četiri puta mesečno su se održavali sastanci gde se razgovaralo o raznim temama, obično su to bile teme koje su ohrabrivale žene koje su morale da brinu o porodici, koje moraju da se suoče sa vremenom kakvo je tada bilo. Teme, na primer, "Kako se mudro boriti?" ili "Kako da budemo tolerantnije?"

Obično su organizatori, mislim, takozvani projekat finansirao je Soroš i mi smo se okupljale. Prvi put kada smo to organizovale, na primer, pojavio se manji broj žena, ali kako su godine prolazile, sve ih je više dolazilo. Bilo je to vreme kada smo zaista pomagale ženama jer one nisu imale šta da rade, nisu imale posao, pa zašto se ne bismo sastajale i razgovarale o problemima sa kojima smo se suočavale. Sećam se godine... od '94 do početka '99 vodili smo te debate, a onda smo počeli da ih organizujemo tajno, jer smo mislili da ako policija sazna gde smo, može da dođe i da nas izbacila. I jednog dana kada smo krenuli, sedam-osam policajaca je ušlo u prostoriju i iako smo sve bile žene, nisu pitali šta radimo ili bilo šta, samo su počeli da bacaju papire tu gde smo bile. Ljudi koji su govorili u debatama, mislim, u većini slučajeva su bili lekari koji su davali medicinske savete ženama, i oni su nas izmestili odatle. Ponašali su se jako loše i to je bilo prvi put da sam doživela nasilje od '81. do '99. Mislim, sami smo to iskusili i saznali kako je to.

Tada, zapravo '99. godine, početkom '99. godine, kada su nas izbacili odatle, nismo imali druge prilike da se ponovo sretnemo. Nisam više sreća te žene, onda je počeo da se širi neki strah, ušao je strah u porodicu i onda smo razmišljali šta da radimo ako se zaista dođe do rata.

2001. - 2002, dakle 2000. godina, moja drugarica iz detinjstva Drita, čiji je brat ubijen tokom rata i sahranjen u Velikoj Kruši, pitala me je, bila sam bez posla, bila sam kod kuće, i pitala me je: "Olja", rekla je: "Hoćeš li da pođeš sa mnom da odem na grob mog brata". Često je išla, i naravno bila je drugarica iz detinjstva, bile smo veoma bliske prijateljice, Drita Beriša. I ja sam pošla sa njom, nisam je pustila da ode sama. I otišle smo u Veliku Krušu, to je bio prvi put da sam čula za to mesto, nisam znala da to mesto postoji. Ona je bila iz Prizrena i s obzirom na to da se njen brat borio tokom rata, ubijen je negde blizu Prizrena i tokom rata su ga sahranili u Velikoj Kruši. I dok smo se vraćale s groblja, sve te kuće tamo, selo je bilo spaljeno, osećao se miris pepela, osećao se miris smrti. Jednostavno rečeno,

jedva smo čekale da izađemo iz tog sela i krenemo na put... jer je bilo tako sumorno ostati na tom mestu.

U jednom trenutku mi je rekla: “Olja, želim da odem u kuću ljudi koji su pomogli da se sahrani moj brat tokom rata“. Kada smo ušle, to je bila kuća porodice Zećiri i mi smo ušle unutra. To je jedina porodica koja možda nije bila pogođena ratom, jer su braća i otac bili u inostranstvu, a ostatak porodice je odmah otišao u inostranstvo kroz programe spajanja porodice, otišli su. I počele su da dolaze mlade devojkice i da pričaju, i dok kada smo se vraćale iz te porodice, dok smo se vraćale u Prištinu, rekla je: “Hajde Olja, hajde da uradimo nešto za ove žene“. U početku nisam imala pojma šta možemo da uradimo jer sam razmišljala kako da se nađemo usred tog plamena, tog bola, te vatre. Nisam se osećala dovoljno jakom, dovoljno jakom da bih mogla nešto da im pružim, da im pomognem.

U tom trenutku pomislila sam na svoju majku koja je postala udovica sa 36 godina, potpuno sama na ovom svetu... bez drugog mentaliteta. I znala je kako da izvuče svoju porodicu na obalu, kako mi kažemo, tri ćerke i sina, pa sam pomislila: “Zašto to ne bi mogla svaka žena?“ I rekla sam Driti: “Da, Drita, uradićemo nešto“. Tako smo počele sa projektima, prvi projekat negde oko 2000. godine. Za to vreme su projekti obično bili nametnuti. To su bili projekti za podizanje svesti, da tako kažem, zdravstveno vaspitanje, šivenje, ali ne možete reći da to nisu bili dobri projekti jer smo tokom realizacije tih projekata identifikovali potrebe ovih žena, saznali šta im je potrebno. Dakle, dok smo radili projekat šivenja, kada sam donosila materijal za šivenje, uz vunu i konac, trebalo je da dobijem njihov potpis, one su govorile “vi potpišite“, “vi potpišite“, i primetila sam da su imale problema sa čitanjem i pisanjem, većina njih. I ono što je bilo najzanimljivije je da su žene mojih godina, da tako kažem majke, znale da čitaju i pišu, ali ne i mlade devojkice. Razlog zašto nisu znale da čitaju i pišu je što su tokom 90-ih, kada su sve škole zatvorene, ove devojkice morale da idu i završavaju osnovnu i srednju školu u privatnim kućama. I kako to kod nas obično biva, ako je taj dom ili šta već dalje, razmišljaš kako da odeš u tuđu kuću... pa većina devojkica nije išla u školu. Išle su u prvi i drugi razred, prekinule školovanje i nisu znale da čitaju i pišu.

A onda, da uradim nešto više za njih, zapravo su sve bile domaćice. Bile su... Velika Kruša se uglavnom bavi poljoprivredom i nisam znala šta da radim sa njima. Šta mogu da uradim, nešto da...? I jednog dana sam imala projekat koji nisam mogla da završim tokom celog dana i odlučila sam da tamo prenoćim. A kad smo seli, poslužili su nam večeru, ja sam jako strastvena za kuhinju i obožavam kuhinju (smeje se) i mislila sam da niko ne može bolje od mene da napravi turšiju. Ali, kada sam uzela tu turšiju, osetila sam ukus koji do tada nisam probala... bili su nekako bolji, to je bio veoma star recept, ali veoma ukusan, veoma dobar. I istog trenutka kada sam pojela tu turšiju, pitala sam: “Ko je ovo napravio?“ ali rekle su: “Cela Kruša pravi na isti način“. “Gde ih dobijate, kako pravite?“ Rekla je: “Svi mi sami gajimo paprike i svi imamo veoma star recept koji smo nasledile od naših baka da bismo mogli da sačuvamo paprike za zimu“. Nisam to odmah smislila, ali dok sam radila projekte, žene koje su pohađale razne obuke, jednog dana su mi rekle: “Olja, da li možeš da uradiš projekat za nas da nešto zaradimo, treba da radimo? Samo rad može da nas spase, može da ukloni bol koji osećamo“.

I smislila sam, uzela te paprike i donela ih kući. Kad sam ih donela kući, pozvala sam prijatelje, prilike su bile bolje nego sada, radili smo, sinovi su radili, većina je radila. Tako da sam pozvala moje drugarice, napravila sam domaći hleb i jednostavno promovisala tu turšiju, i: “O, super je, o super je...” Rekla sam: “Hoćeš da ti donesem da kupiš?” “Da, jel hoće da naprave za nas?” Rekla sam: “Da, sigurno hoće”. I sutradan sam odmah otišla tamo i rekla im da pripreme petsto kilograma turšije za jesen. Bio je avgust, tako da je baš bilo vreme kada su krenuli sa turšijom i napunili su jedno veliko bure koje sam ponela sa sobom i odmah prodala.

Pozvala sam žene koje su naručile, sve su prihvatile i bile su veoma zadovoljne. Tada sam pomislila da mogu nešto da uradim u vezi sa ovom aktivnošću, ali opet da bismo im dali obuku o konzerviranju, morali smo da im obezbedimo neke dodatne obuke kako da započnu posao, to su bile žene koje nisu znale da čitaju i pišu. Jednostavno nisu znale, komunikacija sa njima je bila veoma teška, manje-više ne zato što su bile domaćice, već zato što su bile žene koje su imale svoj život, decu i ne može se reći da su bile neznalice, ali jednostavno, gubitke koje su doživeli, jer je Kruša bila živi dokaz ratnih pokolja.

A onda sam bila primorana da radim svoje istraživanje, da radim neke projekte da podignem njihovu svest. Zatim smo započeli projekat čitanja/pisanja koji su finansirali UNICEF, Soroš, UNESCO, gde je došla žena sa UNESCO-m koja je imala veliko iskustvo. Bila je doktor neformalnog obrazovanja. I naučila nas je kako da napravimo knjigu, gde su osim što su mogli da nauče da čitaju i pišu, mogle da nauče i druge stvari. Znate, tada je projekat podeljen na nivoe. Prvi nivo je bio čitanje i pisanje; drugi nivo je bio podizanje svesti žena, što znači ko sam ja... ženska prava, porodica, zdravlje; a na kraju je četvrta knjiga bila o ekonomskom razvoju. Mislim, podizanje svesti žena o tome kako da započnu... posao, mislim, da im ponudim priliku ili razumevanje da bi mogle da urade nešto sledećeg dana, mogle bi da prodaju ono što pripreme za svoje porodice, manje-više ono što preostane da bi stekli neki prihod, da bi mogli da izdržavaju svoju porodicu.

Tako da sam tada učestvovala i bila jedna od šest autora knjige za čitanje i pisanje, i ovaj kurs je održavan sedam godina. U međuvremenu, dok su one postajale svesnije, mi smo već počeli sa aktivnostima. Mislim, otišla sam tamo sledeće godine, našla sam organizacije koje su finansirale razvoj poljoprivrede i ovo mi je odgovaralo. Bila je to švajcarska organizacija Intercooperation koja je finansirala projekte za razvoj poljoprivrede. I tako sam odlučila da se bavim preradom povrća s obzirom da su one same proizvodile sirovinu. Počele smo sledeće godine, bila je 2001, kada sam dobila poziv da učestvujem na sajmu, to je bio prvi sajam posle rata, međunarodni, gde sam učestvovala sa ovim proizvodom i osvojila zlatnu medalju za ideju i kvalitet.

Ovo mi je bila motivacija da mogu da pomognem tim ženama. Moja drugarica Drita, nažalost iz porodičnih razloga, imala je problema u porodici i sa zdravljem, pa se povukla, a ja sam ostala da da radim. Pa sam razmišljala, dozvolite mi da uradim još ovo, još ovo i stvari su urađene, i urađene, ali jednostavno sam se povezala sa Velikom Krušom, sa tim ženama i želela sam da im jasno stavim do znanja da mogu da rade razne stvari. Mislim, ne samo sa njima, već sam uvek u životu pokušavala da napravim nešto sa raspoloživim resursima, jer drugi resursi, ako bi krenuli da ih tražite da biste napravili nešto više, uvek naiđete na nekog drugog ko vas ili ne razume ili nema resurse. Dakle, ja...

zahtevima žena iz Kruše, iskoristila sam svoje sposobnosti da pronađem različite donatore da im pomognem. I krenuli smo... u početku smo prodali petsto kilograma u jednom danu, pa smo na sajmu prodali hiljadu i dvesta kilograma za nedelju dana. Sledeće godine je bilo tri hiljade kilograma i tako dalje.

Već sam rekla da je Velika Kruša poznata po proizvodnji turšije, po preradi povrća, jer obično u Velikoj Kruši ima manje voća a više povrća. Uvek sam mislila, u stvari uvek sam govorila da kao nevladina organizacija nikada nisam mislila da žene iz Kruše treba da rade kroz moju organizaciju. [Nisam] mislila da budem šef koji odlučuje kako će posao da ide, gde treba da budu žene, ja ću vas voditi. Uvek sam želela da izgradim njihove veštine do te mere da bi mogle same da otvore [poslovanje] sledećeg dana. I rekla sam, u Velikoj Kruši postoje tri radionice u kojima žene rade samostalno, mislim da im ne treba moja pomoć. Postoji grupa žena kojima nastavljam da pomažem do danas jer nemaju muškaraca kod kuće. To su žene koje su još, mislim na decu... najstariji sin u kući ima 21 godinu, studira i možda nema vremena da se bavi ovim, ali ja im pomažem.

I srećna sam jer priznali oni to ili ne, ako se jedna tegla konzerviranog voća ili povrća proizvede na Kosovu, znam da je to moja zasluga, jer sam sedam godina, od 2000. do 2007. godine, radila bez ikakve konkurencije. To je bilo Božje čudo jer su sva sredstva, sav novac koji je zarađen otišao je u Veliku Krušu. Žene su taj novac koristile za izgradnju svojih domova, školovanje dece, poboljšanje života. I što je još važnije, vrlo često bi mi, kada smo razgovarali, rekle: "Olja, da smo imali muževe, oni bi nam oduzeli novac, jer i u prošlosti kada smo radile, mi smo pravile svoje proizvode, oni su ih prodavali po selu, ali kad bi se vratili nisu nam dali sav novac. Nešto bi nam dali, a nešto bi zadržali". Ovo je bila mala šala, koju su najverovatnije koristile da bi umanjile taj nedostatak, jer žene koje do prethodnog dana nisu izlazile iz svojih domova, sada su se bavile biznisom. Pokrenule su aktivnost za stvaranje prihoda za sebe.

Ono što je bilo važno je da su mogle odlično da upravljaju. Majkama nije bilo važno da li dečak ili devojčica idu u školu. Tako da su tim novcem podjednako školovali i devojčice i dečake. Njihov veliki bol, njihov gubitak, naravno, nikada nisam mogla da ispunim... kao što nikada, nikada nisam mogla da popunim odsustvo mojih roditelja. Ipak, našle su se u poslu, ali im je ipak malo lakše bilo da žive i stvaraju. I često, kada sada odem i provedem vreme sa njima, setimo se tih trenutaka na početku i one se smeju, ali ja se tih trenutaka najviše sećam i nikada ne mogu da ih zaboravim. Prvih par godina uopšte nismo mogli da radimo dok mi, oni... Imala sam strpljenja da ih slušam dok plaču i oplakuju svoje članove porodice koje više nisu imali.

Bol koji sada ponovo proživljavam je kada je jedna od onih majki čija su dva sina ubijena i nestala - i jedan od njih je pronađen, ali se još dvojica vode kao nestali, kao i njen muž, umrla pre šest meseci i nije doživela da sazna sudbinu svojih sinova - uvek se setim njenih reči, kad smo se pozdravljale, uvek je gledala na baštensku kapiju. Pre nego što bi otišla da spava, kada sam je nekad posećivala, pre nego što bi zaspala, išla je u baštu, bez obzira na vremenske prilike, okrenula bi glavu prema velikim drvenim baštenskim kapijama i rekla mi: "Olja, nikada ne mogu da zaspim, a da prethodno ne proverim da li se možda moji sinovi vraćaju". Čuvala je u... koferu (uzdiše), dok je bila izbeglica u

Albaniji, donela je majice svoja tri sina. Godinama su te majice, ovih 14 godina koliko je bila živa, bile zalepljene [jedna za drugu] i nije dala nikome da ih rasklopi jer bi rekla: “Donela sam ovo za njih i daću im”.

Dakle, isti bol se ponovio kada je tetka Kimeta umrla i nije stigla da sazna sudbinu svojih sinova. Ali sada ima dece, svaka devojka koja je tada imala dve-tri godine sada ima 17-18, upisale su fakultet. Ono čega se najbolje sećam nakon svog ovog rada koji smo uradili zajedno je kada je počela prva svadba u Velikoj Kruši, jer tamošnji običaj je da devojke iz Kruše ne skidaju crninu dok se ne udaju. A kada se prva devojka iz moje grupe devojaka udala, navikla sam da je uvek vidim u crnim pantalonama i crnoj bluzi, zavezane kose, bez šminke, bez ičega. A kad sam otišla da je vidim kao nevestu, začudila sam se kada sam je videla. Bila je potpuno drugačija, u belom, u roze odeći, onoj koju mlade nose, našminkana i sva doterana, ali čim smo se videle, odjednom smo počele da plačemo i da se smejemo, mislim, bilo je između [plača i smeja] (smeši se).

U stvari, kao nevladina organizacija postigla sam svoj cilj u Velikoj Kruši. Želela sam da te žene budu svesne, osnažene i da se vrate svojim životima koliko god je to moguće i to sam postigla. Ali, još uvek sam povezana sa njima, Velika Kruša je moja druga porodica da tako kažem. Verujte mi, najviše brinem to što mi nedostaje... trenutno moja dva sina, jedan radi u Beogradu, drugi živi u Kanadi, nema ga... moj mlađi sin je tamo poslednje tri godine. Da li biste verovali da kada mi nedostaju moji sinovi, jedina toplina i radost koju mogu da osetim je kada odem među te žene. Znaete da je to moja druga porodica u kojoj živim i mislim da ću saradivati sa njima dok ne umrem.

Profesionalni život

[Isečen deo iz video-intervjua: voditeljka intervjua pita intervjuisanu o njenom profesionalnom životu.]

Olja Sulja: Ne znam zašto, možda zbog načina na koji me je mama učila ili zbog načina na koji je ceo život posvetila nama i bila veoma posvećena majka, ne znam zašto, tek 80-ih godina, kada su moja deca odrasla, tada sam počela da razmišljam da bih mogla da počnem da radim. U svojoj novinarskoj profesiji nisam mogla da radim, nije bilo šanse da radim, ali sam gledala prilike da se zaposlim u bilo kojoj oblasti u kojoj sam mogla da radim ili bilo koji posao koji sam mogla da nađem. A onda sam se, uz pomoć tadašnjih prijatelja, zaposlila u Kosovskoj banci. Tada se zvala BanKos i mi smo radili. U tom periodu smo bili zajedno, a onda su počele da se dešavaju stvari, podele, nesuglasice... počeli su da se okupljaju, Srbi bi se okupili u jednu grupu, mi Albanci smo ostali gde smo bili. Uvek sam imala utisak da mi nikada nismo bili ljudi koji su izazvali tu podelu. Nikada nismo bili ljudi koji su ih se plašili. Jednostavno smo ostali s njima i želeli smo da ostanemo s njima do poslednjeg trenutka. Možda zato što nismo imali nikakve loše ili trule namere, već su jednostavno počeli da se odvajaju i da...

U vreme kada su se rudari zatvorili³ u rudnik, mi smo naravno izašli da pokažemo solidarnost i izašli smo. Nismo smeli da ostanemo bez posla, BanKos je nekada bio pored semafora gde je sada hotel “Grand”. I naravno da nismo smeli da izađemo, bilo je rizično, znali smo da ćemo ostati bez posla ako

³ Štrajk rudara je počeo 20. februara 1989. i završio se posle osam dana. 1.300 rudara se zatvorilo unutar rudnika Trepča i njihov cilj je bio zaštita autonomije Kosova unutar Jugoslavije.

izađemo. Ipak, pokazali smo solidarnost i izašli na terasu BanKosa sa strane, pored puta kojim su prolazili drugi demonstranti. I naravno, sutradan su nas sačekali na vratima i rekli nam da više ne smemo da dolazimo na posao.

Ne znam zašto sam ranije počela da vam pričam zašto do tada nisam radila, jer sam mnogo želela da se posvetim deci i uvek sam govorila, neću da radim dok mi deca ne pođu u školu. I kada je moj sin bio... najstariji, u četvrtom razredu, najmlađi je bio u prvom razredu, onda sam, naravno, počela da radim, ali izgleda da je bio period, teško sam prošla taj period, tako da nisam stekla više radnog iskustva od tog pre rata.

Rat

[Isečen deo iz video-intervjua: voditeljka intervjua pita intervjuisanu o ratu.]

Olja Sulja: Sećam se kada sam bila mala, kada sam pitala majku da mi priča priče, rekla bih joj: “Mama, pričaj mi o ratu u tvoje vreme, jer sada nemamo šta da pričamo. Ništa se ne dešava, a vi sigurno imate šta da kažete, tada je bio rat i kako je bilo preživeti rat?”. I nikada neću zaboraviti kada mi je rekla: “O kćeri moja, doći će vreme kada ćeš se umoriti od svega i naći ćeš oslobođenje u ratu. Tada ćeš otkriti da si slobodnija i da ti je udobnije u ratu nego da sediš zatvorena u kući ili da živiš u nasilju koje režim vrši”. A ‘99. godine, sećam se da sam bila u stanu u Dardaniji gde sam i danas, i počelo je bombardovanje. Po ceo dan bi moj muž i sinovi ostajali zaključani kući, ja sam izlazila da nabavim zalihe. Kupovala sam hleb, brašno, ulje, šećer, misleći da ćemo ostati kod kuće, nismo smeli da izađemo, da deca bar imaju šta da jedu. Zamrzivač smo napunili do vrha, nije više bilo... više ne bi stalo ni hleba ni bilo čega. Znaš, plašili smo se. Nije nam ni na kraj pameti bilo da ćemo izaći iz svog doma i ostaviti sve.

Ali došao je trenutak jednog jutra kada više nismo mogli da ostanemo, paravojska je počela da luta po stanovima. Počeli su da kucaju na vrata, da viču na ulazima, a onda više nismo bili bezbedni. I jednog dana, najverovatnije, bio je Bajram⁴ i htela sam da izađem pre nego što se završi... Ja sam takva osoba, imam ta osećanja iako je bilo jako teško. Mislim, ja sam jedan dan pre nego što smo otišli od kuće skuvala bajramski ručak, iako za Bajram nije običaj, otvorila sam flašu vina i okupila muža i svoja dva sina. Seli smo za sto, pojeli smo bajramski ručak, a ja sam pomislila da treba da nazdravim pa sam otvorila flašu vina koje sam čuvala za posebne prilike. Otvorila sam, napunili smo čaše i naterala sam ih da ustanu, da zveckaju čašama i daju zavet da ćemo na sledećem Bajramu svi biti zajedno za ovim stolom, zdravi i živi! I to smo uradili i sledećeg dana smo se spakovali...

Bilo je veoma zanimljivo, taj osećaj o kome vam pričam. Mene je iz Makedonije pozvala moja snaja koja je otišla tamo par dana pre mene i rekla mi je: “Olja, molim te, lepo se obuci! Obucite se dobro, sredite se, našminkajte se i obucite svoju najlepšu odeću. Jer ako ste dobro obučeni i dobro izgledate, biće vam lakše da prođete kroz kontrolne punktove”. Da je bila žena sa sela, neuka ili neobrazovana, onda

---

⁴ Muslimanski verski praznik.

bi je maltretirali do kraja. Dok su prema ženama koje su izgledale više emancipovano imali malo više obzira. To je bilo kao ono što stare žene kažu: “Ko se davi i za penu se hvata”. I mi smo pokušavali da učinimo sve da spasemo svoje živote, i to sam uradila. Moj svekar je pošao sa nama i najverovatnije je mislio da će sa nama biti bezbedniji jer imamo stariju decu, pa je došao kod nas i rekao: “Gde vi krenete ja ću sa vama”.

I sutradan smo se skoro svi u zgradi spremili, kao da idemo na svadbu. Ušli smo, uzeli osnovne stvari koje smo imali i otišli. Nismo znali kuda idemo, ali smo hteli da pobegnemo iz Prištine, da odemo negde dalje. Glavni cilj je bio da dođemo do Makedonije jer smo čuli da ljudi mogu da idu u Makedoniju i da tamo mogu da nađu sklonište, i tako smo krenuli na to putovanje.

Kada smo stigli do ulice gde možete da skrenete za Brezovicu ili da produžite put za Skoplje, naleteli smo na punkt, da li su bili vojnici ili paravojska, ne sećam se sada, ali bili su obučeni kao vojnici. A oni, pošto smo mi bili poslednji u koloni od 25 automobila, zaustavili su naš auto i moj muž je spustio prozor. Kada je spustio prozor, počeo je da udara mog muža kundakom pištolja. Ja sam sedela napred, jedina žena, a pozadi su bili moji sinovi i moj svekar. Pre nego što smo otišli, mislila sam, ako mi kojim slučajem oduzmu sinove, baciću se na policajca, on će se uplašiti i ubiti me na mestu i tako neću videti kad mi oduzimaju sinove, to sam htela da uradim. Ali desilo se da je došao do prozora mog muža i moj muž je otvorio prozor misleći da je to rutinska provera koju moramo da prođemo, i počeo je da ga udara kundakom mitraljeza. I on je počeo da priča na srpskom vičući i govoreći: “Šta misliš? Ti hoćeš da bežiš sa Kosova, a moja deca da se ovde truju, moja deca da se ubijaju ovde!”

I moj muž se zgrčio i onaj je počeo toliko da ga udara da sam se plašila da će toliko da ga povredi da neće moći da nas vozi. Svekar mi je bio star, sinovi su i dalje bili maloletnici i jednostavno ostaćemo tu; morali bismo smo peške ili nešto, nismo znali šta da radimo. I ja kao obično, ona Olja koja se nikog ne plaši, otvorila sam moja vrata, izašla sam napolje i okrenula se prema kolima, i obratila sam mu se na perfektnom srpskom, rekla sam mu: “Zašto ga udaraš? Udaraš ga, a kažeš mu ‘Idi!’, prestani. Dok ga ti udaraš on ne može da krene. Čekaj, skloni se, mi ćemo ući u kola i ići tamo gde smo pošli”. I kad je on video da ja pričam srpski i da sam se tako lepo obukla, mislim da se nikad nisam tako lepo obukla, stvarno je stao u jednom momentu i rekao: “Onda idite prema Albaniji”. I pustili su nas da odemo prema Štrpcu, Brezovici, prema Šar planini.

Ne mogu da opišem iskustvo koje smo prošli kroz te planine. U trenutku kada su nas zaustavili i počeli da tuku mog muža, svi ti automobili su se raspršili, kao mravi. Mislim, ostali smo nasred ulice, samo naš auto. Jednostavno ostali smo van autoputa, udaljili smo se od svih, ostali smo sami. Dok smo prolazili putem, nismo poznavali put, jer je sve bilo pomešano, dim na sve strane. Ljudi su prolazili, nisam znala da li su... Samo sam se zibunila, to je bio neki užas. Bilo je oko jedanaest, dvanaest podne, ali mi se činilo kao da je mrak, dim svuda okolo.

Kada smo stigli u Štrpce, verujem da je i danas prolazak tim putem... težak jer je to deo gde ima manje Albanaca, a kamoli tokom rata. Ali ne znam, samo smo vozili pravo bez zaustavljanja, a kada smo stigli na Šar planinu, bio je dugačak red. Srela sam se sa nekim ljudima koji nisu bili u istoj koloni u kojoj smo mi bili, policija nas je ponovo zaustavila i pitala: “Kuda idete, gde idete?” Rekli smo: “Ne znamo.

Isterani smo iz stanova, ostali smo napolju, sad idemo gde god nam vi kažete, šta da radimo...” A jedan od policajaca mi je rekao: “Zašto ideš u Albaniju? Kada odete tamo, biće gore nego ovde”. Samo sam slegnula ramenima i nisam imala reči, nisam imala snage da govorim ili bilo šta. Jednostavno sam samo tražila način da pobegnemo, da se spasemo.

I uz hiljade poteškoća, stigli smo do granice. Kada smo stigli na granicu sa Albanijom, tamo nije bilo nikoga iz Prizrena. Naš auto je prvi stao ispred... ispred granice. Tu smo ostali pola sata, nikog nije bilo, nismo smeli da izađemo, uđemo, da razgovaramo. Ostali smo tamo jer jednostavno nismo znali šta da radimo. U jednom trenutku je izašao carinik i ja sam se sva zbunila, nisam više znala da li govore albanski, srpski ili šta je. Svi su mi izgledali isto.

I jednostavno, kada smo stali pred granicu, došao je i tražio nam dokumenta od. Tražio nam je dokumenta, rekla sam mužu na albanskom: “Agime, ako traži novac, molim te, daj mu, samo da odemo odavde”. Odgovorio je na albanskom i rekao: “Ne brini, ne treba nam vaš novac, samo nam daj svoja dokumenta, sve što imaš”. Dok sam sišla... da se sagnem da izvadim pasoše iz torbe, rekla sam svom mužu: “Daj mu lične karte, nemoj da mu daš pasoše”. Ali nije nas pustio da prođemo dok nije uzeo sve papire koje smo imali u torbi. Otvorio mi je torbu, izvadio lične karte, izvadio pasoš, izvadio vizit karte, mislim, sve što je bilo napisano, uzeo je od nas. Isto od mojih sinova, od mog muža, od svih. I izašli smo. Put između granica, od granice sa Kosovom do albanske granice do druge strane do Kukeša, za mene je bio najduži put koji sam ikada mogla da doživim ili zamislim u svom životu. Kada smo se vozili našim kolima, mislim u tom graničnom području, činilo mi se da se zemlja, planine kreću pod nama, dok smo stizali negde, ali nisam znala kuda idemo.

Na albanskoj granici sam videla da nešto sija, to su bili oni... dok smo ulazili, mi smo prvi prešli granicu. Mislim da su to bili razni novinari koji su nas slikali s blicom ili ko zna. I kada smo ušli, otvorili smo vrata i svi su izašli napolje. Moj muž je seo na jednu stranu, momci na drugu stranu, svekar na jednu stranu i svi smo stali, nismo znali šta da radimo. Došli su neki novinari, pitali su nas da li neko zna engleski, ja sam im rekla: “Moj najstariji sin Valjon zna”, on nije hteo da priča, nije hteo ništa da odgovori, u suštini nije bio spreman ništa da kaže. Onda smo otišli, stali smo i pitali su nas gde želimo da idemo. Na sreću, moja sestra je živela u Tirani i njen muž je tamo radio, tako da smo odlučili da odemo u Tiranu.

Kada smo stigli tamo, jedan čovek je pitao: “Gde želite da idete?” Rekli smo: “Pa, u Tiranu”. “Nemojte da rizikujete da krenete večeras jer je veoma opasno, dug je put, mrak je. Samo nađite sklonište negde u Kukešu”. Nisam znala nikoga u Kukešu da bih išla, pa smo otišli u prodavnicu da uzmemo malo vode i da se malo odmorimo. Iskreno da vam kažem, možda sam išla tamo tokom 90-ih. '95. sam otišla da posetim sestru u Albaniji, ali sam poznavala samo Tiranu, nisam imala nikoga u Kukešu. I stali smo blizu prodavnice, gde je jedna porodica rekla: “Žao mi je, nemam gde da vas smestim jer imam veoma mali stan. Ali mogu da vas pustim da ostanete ovde večeras da ostanete u svom autu, u mojoj bašti gde ćete biti bezbedni”. Kada je pao mrak, izgleda da im je ipak bilo žao i oko osam sati uveče pozvali su nas da uđemo u njihov dom.

Nakon pola sata krenuo je tok izbeglica posle nas. Mislim, bili su kosovskog porekla i izgleda da su porodice sa kojima su imali kontakt počele da pristižu, počele su da dolaze. Kuća je bila puna ljudi. U jednom trenutku sam izašla iz sobe, samo da malo prošetam jer nisam... Sedela sam u autu. Čula sam plač, muški glas, nešto kao kad žališ nekoga. I uplašila sam se, šta ako... šta se desilo, šta se dešava. Kada sam ušla unutra, videla sam svog muža. Plakao je kao dete, a ja sam samo zastala i pogledala ga, dva sina su se sklopčala i privila pored njega. Brada mog svekra se tresla dok je gledao uplakanog sina. Samo sam se okrenula i rekla mu: “Zašto plačeš? Zašto vrištiš?” Rekao mi je: “Pa šta misliš Olja, zar ne vidiš da smo sve što smo imali, sve što smo napravili u životu, ostavili”. Rekla sam: “Kakve to veze ima? Odgajali smo svoje sinove, imaš pored svog muža, [lapsus, htela je da kaže oca] svoju porodicu. A šta je sa mnom, ja ne znam... (plače) gde mi je majka, gde mi je porodica i treba da budeš srećan što je bar tvoja bliska porodica uz tebe i da si bezbedan”.

Onda je domaćin ušao unutra i rekao mom mužu: “Ti imaš najveće blago koje možeš imati u životu. Imaš jednu *burrnesh*⁵ ženu” (plače). Dakle vratilo mi se ono... ona reč moje majke kad me je kao dete nazvala “sine moj!”. Dakle, uvek sam uzimala u obzir da ako prolazim kroz teškoće, kroz teška vremena u životu, moram biti, moram ostati jaka da prevaziđem te probleme, da prevaziđem izazove koje život nosi.

Kada je došlo veče i trebalo je da legnemo da spavamo, a i dan danas ne znam zašto me je domaćica te kuće uvela da spavam s njom u sobi. Ja sam legla da spavam, donela mi je hranu {briše suze}. Napravila je paprikaš sa pilećom kožicom, nije bilo ni mesa, bila je samo kožica. Bila je to neka vrsta červiša, ali usta su mi se zatvorila, nisam mogla da jedem ni ništa. Spasla sam se, ali sam se sada brinula za svoju porodicu - gde mi je majka, gde mi je bolesna sestra, gde mi je brat, šta će biti, kad ćemo se vratiti, šta će biti sad!

I molila me: “Hajde, operi ruke i pojedi malo hrane!” U to vreme sam imala mnogo, pošto je bio običaj da se nosi zlatni nakit i sačuvala sam ga, i sve su mi narukvice bile zlatne. Sve zlatno što sam imala, imala sam ispod džemperu koji sam nosila. I kada sam ovako ispružila ruke {pruža ruke} da ih operem, videlo se to zlato i odmah mi ih je bilo žao jer su bili stvarno siromašna porodica. Znate, videla sam to na osnovu mesta koje su nudili i činjenice da nisu imali hranu da nam daju, pa sam taman kada sam posegnula da operem ruke, spustila rukave, a ona se pretvarala kao da me nije videla. Kad smo se ujutru probudili, sa onim što su imali, kupila nam je vode, hleba, malo sira, dve jabuke u plastičnoj kesi da ih ponesemo na put.

Ja sam molila mog muža da im ostavimo neki novac, tada smo imali marke, rekla sam: “Agime, makar pedeset evra”, nismo ni imali više da im damo, jer vi ste nas spasili što smo prenoćili ovde, smirili smo se, odmorili, koliko toliko, ali ona nije htela nikako da prihvati. I ja sam tada imala jedan jako lep prsten, najveći koji sam imala. Kupio mi je dever kad sam napunila 38 godina, imao je 38 kamenčića. I bio je moj omiljeni prsten, najlepši koji sam imala. I tada je ta mlada žena bila trudna (plače), i kad sam

---

⁵ Albanski termin *burrnesh* se odnosi na ženu koja ima više tzv. muških osobina, ali se može odnositi i na ženu koja pokazuje hrabrost, duhovitost ili opšte zanemarivanje društvenih uloga koje često ograničavaju učešće žena u javnom prostoru.

videla da neće da prihvati pare, ja sam tada izvadila taj prsten i dala joj. “Ne, ne”, nikako nije htela da prihvati. Onda sam je zamolila: “Molim te, želim da ti dam ovaj prsten. Ne da nadoknadim vašu dobrotu prema nama, ali želim da ovaj prsten pokloniš detetu koje ćeš roditi. Kad poraste, neka mu bude poklon, uspomena od mene”.

I izašli smo odande, otišli smo za Tiranu. Tamo nas je sačekala sestra, posle nekog vremena počeli smo da odlazimo u grad da bismo saznali šta se dogodilo, gde su, gde su svi. I neposredno pre povratka, malo pre nego što su ušle trupe, kopnene trupe, mislim, bilo je prilike da se vratimo, tada sam čula da su mi majka i sestra žive. Ona je bila u stanu mog brata u Prištini. Moj brat je otišao u Francusku sa svojom porodicom, i da vam pravo kažem, toliko mi je laknulo, i kada smo se prvi put vratili, tražili smo da se vratimo. Niko nije hteo, nismo imali želje da idemo negde drugde, hteli smo da se vratimo, jer kada su nam uzeli sva dokumenta, [graničar] je rekao: “Šta se sekiraš? Zašto... zašto mi dajete sva dokumenta, kada se ionako nećete vratiti?” I vrlo ubedljivo sam mu rekla: “Kako to misliš da se nećemo vratiti? Vratiću se za dve nedelje!” Nisam se vratila za dve nedelje (smeje se), ali sam se vratila posle oko dva meseca. Dakle, izašli smo negde krajem marta i vratili smo se oko 29. juna.

Bilo je veoma zanimljivo kada smo odlučili, mislim, odlučili smo da se vratimo prvom prilikom. Ali, povratak je tada bio najveća radost. Na putu smo sreli ljude koje nismo videli odavno... Srela sam komšije: “Gde si? Šta si radio?” Mislim, ljudi koje, iako ih nisam poznavala ili sam ih poznavala vrlo malo, osećali smo se jako blisko. Kada smo se vratili, prošli smo kroz Prizren, čuli smo muziku, mogli smo da čujemo ljude kako hodaju ulicama, navijaju... Bilo je veliko zadovoljstvo kada smo stigli oko deset, jedanaest uveče. Ušli smo u našu kuću, vrata su bila zaključana, nisu bila polomljena. I mislila sam da niko nije provalio i uzela sam ključ da otvorim vrata, tada sam shvatila da je brava razbijena, promenjena je. Neko je živeo u mom stanu. I otvorili smo vrata, ušli smo. Razvalili smo ga, razbili smo vrata da bih ušla u svoj dom i kada smo ušli unutra, bio je haos.

Kuća je bila puna tuđih stvari koje nisu bile moje: odeća, tehnika, razna alkoholna pića, mnogo, mnogo, mnogo, nešto... Jednostavno nisam mogla da razlikujem svoje stvari od stranih stvari koje su bile tamo. Deca su se skamenila, nisu mogla tu da ostanu i pošto sam znala da su deca... moja majka je u Prištini, u stanu mog brata u Ulpijani. Rekla sam mužu da ih pošalje tamo dok sredimo kuću. I uzela sam sve one stvari koje mi nisu pripadale, uzela sam ih i stavila u hodnik pored lifta. I dok sam vadila te stvari, govorila sam sebi “Vidi Fetijin usisivač. Oh, ovo pripada ovoj osobi”. Mislim, sve je pripadalo komšijama, oni su sve uzeli i skupili i onda ih klasifikovali da uzmu stvari koje su im bile potrebne ili nisu. Ili smo se možda neočekivano vratili (smeje se), a oni nisu imali priliku da uzmu sve stvari.

Iznela sam te stvari i počela da čistim kuću. Nedostajalo mi je da izađem na balkon koji volim i uvek kada imam nešto, kada želim da razmislim o nečemu ili kada moram da donesem neku odluku, obično izađem na balkon, popušim cigaretu i napravim sebi kafu i odem tamo. I manje-više, kada sam od svoje kuće napravila dom, očistila i rešila se... osećalo se kao da ima potpuno drugačiji miris, znate kada neko drugi živi i jednostavno ništa ne liči na moj dom. I opustimo se, muž i ja, i oko 12, u ponoć smo otvorili po jedno pivo, našli smo u frižideru. Pivo je bilo neotvoreno tako da se nismo plašili da ga popijemo (smeje se). I sedeli smo na balkonu, i bio je tada, svake noći otkako smo se vratili, helikopter

je leteo okolo... šta ja znam, nadgledao je grad. Helikopter nije bio jako nisko, ali dovoljno nisko da se na primer čuje njegova buka i osvetljavao je velikim farovima.

Ovde su bili britanski vojnici. Bili su neki mali, mladi... ali tada kad smo se susretali sa njima, uvek smo ih pozdravljali na njihovom jeziku onoliko koliko smo znali engleski, "kako si?" Šta god smo imali sa sobom davali smo im. U jednom trenutku, srećna što sam se vratila kući, sedeći i pijući pivo sa mužem, ugledala sam helikopter kako svetli velikim farovima. I tako srećna sam se okrenula prema helikopteru i {ljubi prste u znak pozdrava} poslala sam mu poljubac. I trepnuo je svetlo odozgo (smeje se). To znači... moj muž je rekao: "Kako je dospeo i gore da te vidi" (smeje se). Mislim da su to bila jako dobra vremena.

Sećam se Kičme kada sam izašla sutradan, sve prodavnice su bile razbijene, u njima nije ostalo ništa. Samo krv, odeća, razni zavoji, to je bio živi užas. Ali zanimljivo je da je za nedelju dana to raščišćeno, sređeno, popravljani su prozori. Sve je počelo da dolazi na svoje mesto, porodice, pomoć, krenuli smo da idemo po pomoć. I nekako, kao da smo se vraćali normalnom životu, krenulo je zapošljavanje. Pet godina, dakle od '99. do 2005. godine, to je bio period kada smo se zaista mnogo nadali. Kad je sve dobro išlo. Mladi su svi bili zaposleni, ako ste samo malo znali engleski, imali ste šanse za zaposlenje, godine ili bilo šta drugo nije bilo bitno. Moj sin se zaposlio kao novinar u jednom međunarodnom mediju, to je bila Media Action International. Moj muž se vratio na Kosovo B, tamo je počeo da radi. Driton je počeo... bio je apsolvent u srednjoj školi, njegova poslednja godina u srednjoj školi. Ja sam bila kod kuće, pokušavajući manje-više da se vratim u normalu. I u godini...

Snovi

[Deo isečen iz video-intervjua: voditeljka intervjuja pita intervjuisanu o njenim snovima.]

Možda nije slučajnost da se sećam stvari... uspomena iz ranog detinjstva i mladosti. Možda ih se ne sećam slučajno, jer su uticali na ono što sam sada postala. Smrt mog oca je možda učinila da budem veoma jaka, da se suočim sa svakim životnim izazovom i nastavim putem koji je on napustio. Iz priča koje sam čula od drugih o svom ocu, onih koje nisam znala, ali sam čula od drugih - podsticale su me da se bavim humanitarnim radom i oduvek sam sanjala da napravim veliku [televizijsku] emisiju, i onda bih otišla na očev grob i rekla: "Oče, ti si umro mlad, a ja sam nastavila tvoj posao".

Deo u kome me je brat uvek zaustavljao, nije mi dozvoljavao da radim ono što sam želela, kada sam bila mlada, možda mi je to bio motiv da uvek želim i da se borim za jednaka prava žena. Zato sam se uvek borila za ljubav. Možda sam se, kada sam bila mala, borila za ljubav mog oca, pa sam se borila za ljubav mog brata, pa sam se borila za ljubav svog muža, sada se borim za ljubav svojih sinova. Kad kažem borila, nemoj to shvatiti - ne u smislu da sam uradila sve što sam mogla, nego jednostavno ja sam, kao Olja, kao devojčica, kao žena, kao majka, pokazala da sam veoma jaka i moćna i da mogu postići ono što želim da postignem.

Moj rad u Kruši je možda bio posao o kome sam oduvek sanjala. Imala sam veliku želju da pomognem ljudima, imam osećaj da želim da ubedim ljude da se radom može sve postići. Često kada sedimo sa prijateljima i pričamo mnogo, mnogo, ne volim kada kažu: "Da mogu da vratim vreme deset godina,

pet godina, uradila bih ovo, ili da sam mlađa uradila bih ovo ili ono”. Ne bih se vratila ni u jedan sekund svog života, jer sve što sam radila u životu, radila sam i ranije... pre svega mi se svidelo, radila sam sa svom ljubavlju. Sve što je teško što je došlo u mom životu, od druge osobe ili bilo koga, za mene je bilo nešto što sam morala da pretvorim u pozitivu i da idem napred.

Mislim, postoje neke stvari u životu te osobe, mislim da su one takve kako ih neko shvata, jer bih se vratila na događaj kada sam bila mala i moja mama je pričala, na našoj strani je neka vrsta mećave, mi to zovemo vetar, oni to zovu mećava u Istoku. Taj vetar duva jednom u dve-tri godine i oduva do zemlje sve krovove i kada je mećava bila gotova, mama je rekla: “Uvek si negde nestajala, nestajala si, nismo mogli da te nađemo gde si bila”. I mama je rekla: “Tražili bismo te svuda, i našli bismo te među cvećem. Imali smo mnogo lepog cveća ispred kuće. A ti bi išla u cveću i rasplitala cveće” {pokazuje rukama}. “Šta radiš ovde, Olja?” rekla bi: “Rasplićem ga jer je povređeno”. A ja sam oduvek želela da budem tamo gde je kriza, mislila sam da imam toliko pozitivne energije. Znači, da sam svojom snagom i ljubavlju mogla da raspletem stvari, da mogu da sredim stvari gde i kada treba.

Naravno da nema ljudi bez snova i ima ljudi... ali zanimljivo ne mogu da kažem da sam imala životni san da nešto postignem, jednostavno sam imala želju i svaka želja koju sam imala u životu mi se ispunila. Želela sam da pomognem ljudima, pružila mi se šansa i pomogla sam im. Želela sam da budem dobra žena i uspela sam u tome. Želela sam da budem dobra majka i to sam postigla, jer danas imam dva uspešna sina koji imaju svoje karijere, svoje živote. Ali ono što me najviše raduje je moj rad sa ženama Kruše, mislim da sam kao nevladina organizacija ostvarila svoj cilj i svoju misiju.

Sledeće godine ću napuniti šezdeset [godina] i mislim da bi bilo dobro da moj posao nastavi neka od devojaka iz Kruše, koje su vešte i svakako sposobne da nastave moju delatnost. Najverovatnije će se pojaviti novi izazovi i druga pitanja sa kojima će one morati da se suoče, a ne oni koje sam ja prevazišla. Nesumnjivo je da će sada biti novih mogućnosti za projekte koji treba da se realizuju. I mislim da treba polako da se povučem i opet možda potpuno povučem, verovatno ću nastaviti da radim na ovom svom angažmanu za jednaka prava žena i podizanje svesti na svoj način kako mi okolnosti dozvoljavaju, ili kako se to od mene traži. Ali, počela sam i da pišem knjigu u koju planiram da unesem sav svoj rad i život, ne kao Olja, već kao obična žena koja je bačena na talase života i koja je uspela da izađe i ispliva do obale. Cilj knjige je da jednostavno kroz predstavljanje mog života, života moje majke, moje bake, moje tetke, mojih sestara - da predstavi život kosovskih žena u poslednjih sto godina, u njoj se uglavnom prepliću kultura, razvoj kulture i kuhinje. Pišem tu knjigu, ne žuri mi se. Verujem da ću je završiti dok ostarim, ili kad umrem, i možda ću je ostaviti svojim sinovima da je objave. Znaš, to će biti poslednja stranica, poslednja stranica mog života.